

238. 15. Головацький Я. "Коротка вѣдомость о рукописах славянских и русских находящихся ся в книжници монастыря Св. Василия Вел. у Львовѣ / Я. Головацький // Русалка Днѣстрова (фотокопія з видання 1837 р.). – К.: Дніпро, 1972. – С. 122–129. 16. Шараневич И. Св. Кирилъ и Методій / И. Шараневич // Руска читанка для 3 класи школ середних и семинарий учительских. Уложив О. Партицький – Львов, Накл. Кравого фонду, 1886. – С. 332–336. 17. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49. Видав Др. Кирило Студинський // Збірник фільольогічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. XI і XII. – Львів: Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1909. – 463 с. 18. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. Видав Др. Кирило Студинський // Збірник фільольогічної секції НТШ. Т. VIII і IX. – Львів: Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1905. – 592 с. 19. Письма къ Вячеславу Ганкѣ изъ славянскихъ земель. Издаль В. А. Францевъ. – Варшава, 1905. – 1290 с. 20. Власто А. Запровадження християнства у слов'ян: Вступ до середньовічної історії слов'янства [З англ. пер. Р. Ткачук та Ю. Терех; Худож. оформ. С. Полохайло] / А. Власто. – К.: Юніверс, 2004. – 496 с., іл. 21. Матисякевич З. Я. Ф. Головацький і Болгарія / З. Матисякевич // Проблеми слов'язознавства. – Вип. 24. – Львів, 1981. – С. 63–69.

Ярослав Оленич

КИРИЛЛО-МЕФОДИЕВСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В НАУЧНЫХ ТРУДАХ ГАЛИЦКИХ УЧЕНЫХ XIX В.

В статье уделяется внимание галицким историкам XIX в., исследовавшим деятельность Св. Кирилла и Мефодия. Проанализированы ключевые аспекты кирилло-мефодиевской проблематики в славистическом наследии историков.

Ключевые слова: кирилло-мефодиевская проблематика, галицкие ученые XIX в., украинская историческая славистика, глаголица, кириллица.

Yaroslav Olenych

CYRIL AND METHODIUS PROBLEMS IN SCIENTIFIC STUDIES GALICIAN SCIENTISTS OF THE NINETEENTH CENTURY

The article focuses on Galician historians of the nineteenth century. Investigating the activities of St. Cyril and Methodius. Analyzed key aspects of Cyril and Methodius issues in Slavic heritage historians.

Key words: Cyril and Methodius problems, Galician scientists of the nineteenth century, Ukrainian historical Slavic Studies, Glagolitic, Cyrillic.

УДК 94(477)

Юлія Радіонова

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ТВОРЧОГО ДОРОБКУ М. АРКАСА

У статті досліджуються сукупність наукових принципів, підходів і методів пізнання, що дозволяють забезпечити наукову достовірність результатів пошуку стосовно творчого спадку і діяльності М. Аркаса (1853–1909 рр.). Проаналізовано диференціацію на групи джерельної бази документів, що стосуються визначного українського діяча М. Аркаса. Стисло оглянуто радянську і сучасну українську історіографію дослідження окресленої проблеми. Підкреслено, що джерельна база є загалом достатньою і дозволяє отримати сукупність наукових фактів як емпіричної основи дослідження проблеми.

Ключові слова: М. Аркас, Миколаїв, принципи історичного дослідження, джерельна база, історіографія.

Розглядаючи історію діяльності і творчості М. Аркаса у найтіснішому зв'язку з історіографією його спадку в окремі періоди (радянський та якісно відмінний – сучасний) як складову історії України, аналізуємо їх не відокремлено від загальноукраїнської.

Специфікою усього дослідження є застосування біографічного підходу, створення конкретної біографії та її історіографії на основі деякого синтезування мікробіографій і повідомлень про них, щодо окремих членів родини, близьких, істориків, історіографів, інших авторів, колег і однодумців, для встановлення внутрішніх зв'язків між ними і визначення мотивації саме їх діяльності і творчістю як специфічним проявом трудової творчості останніх.

Поєднання різноманітних методів дослідження дозволить відтворити, крім суто біографічних даних М. Аркаса, як окремої історичної постаті, у системі історичної науки Півдня України, його багату і різнобічну історіографію, зокрема, і водночас як її компонент у межах колишніх Російській імперії, СРСР, а згодом – незалежної Української держави.

Такий підхід також, вочевидь, дозволить краще зрозуміти й глибше усвідомити діалектику зростання М. Аркаса, його історіографії упродовж більш як півтора столітнього відліку часу.

Джерельна база дослідження стосовно спадщини і життєдіяльності М. Аркаса в цілому складається із архівних і друкованих матеріалів, вона відображає результати бібліографічної та архівної евристики, містить аналіз опублікованих матеріалів, а також, звичайно, архівних документів і матеріалів.

Загалом коло використаних джерел можна диференціювати на декілька груп: 1. Твори М. Аркаса та історіографія його історичної і літературної спадщини; опера "Катерина" та історіографія його музичного спадку; документи миколаївської "Просвіти", підготовлені особисто М. Аркасом, інші матеріали про його громадську діяльність та історіографічний огляд публікацій визначених напрямків. 2. Архівні джерела ЦДІАЛ України, Держархіву Львівської обл., Держмузею театрального, музичного та кіномистецтва України (м. Київ), Центрального архіву-музею літератури та мистецтва України (м. Київ), Держархіву Миколаївської обл. (фонди 206, 468). 3. Архівні документи і фотоматеріали родини Аркасів з фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею. 4. Листування М. Аркаса з визначними діячами українського руху кінця XIX – початку XX ст., керівниками "Просвіт" українських міст імперії тощо. 5. Мемуари М. Аркаса, родинна хроніка, мемуари інших осіб, записки, спогади та ін. 6. Місцева періодична преса того часу, що висвітлювала діяльність "Просвіти" у 1907–1911 рр., у подальші роки, до 1924 р. 7. Збірки документів і матеріалів про родину Аркасів. 8. Довідникові видання – енциклопедії, галузеві і статистичні видання, довідники, тематичні словники, підручники. 9. Науковий доробок – монографії, дисертації, колективні дослідження, збірки наукових і краєзнавчих праць, журнальні та інші статті і повідомлення, які також є компонентами джерельної бази.

Аркасівський рід був одним із найвідоміших у Південній Україні. Його представники зробили значний внесок у формування етносоціокультурного середовища регіону. Адже майже 125 років проживали Аркаси у м. Миколаєві, що обумовило, на думку провідних працівників Миколаївського обласного краєзнавчого музею та інших фахівців-аркасознавців, наявність тут значної кількості фамільного архівного матеріалу [2, с. 3–5]. Водночас, вони вважають, що архів Аркасів ніколи комплексно не вивчався. Між тим, введення до наукового вжитку нових документів значно розширює діапазон дослідження цього непересічного роду окремих його представників. На превеликий жаль, аркасівський родинний архів декілька разів зазнавав помітних втрат. Що загалом негативно вплинуло на його цілісність і збереженість [2].

Уперше родинний архів Аркасів знищено у Севастополі, під час східної війни. Наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. XIX ст. брати Захарій та Микола Аркаси (дядько і брати Миколи Миколайовича Аркаса) перебували на службі у Чорноморському флоту у Севастополі. З ними до цього міста потрапили усі родинні документи та бібліотека Андреаса Аркаса, першого з Аркасів, що емігрував із Греції в 1794 р. Севастопольські будинки Аркасів з усім їх майном було вщент знищено у 1854 р. під час англо-французьких артилерійських бомбувань.

Вдруге архів Аркасів зазнав значних втрат під час еміграції родини до Константинополя в 1919 р. Поспішна евакуація війська, цивільного населення, панічна атмосфера і хаос змусили Аркасів залишити частину багажу із матеріалами та майном на Ялтинській пристані.

Дещо краще склалося доля бібліотеки родини Аркасів. У 1919 р. вдова М. Аркаса – О. Аркас передала більшу її частину, до 4000 книг, до Миколаївської обласної державної публічної бібліотеки. Дотепер у відділі рідкісних і цінних видань Миколаївської універсальної наукової бібліотеки імені О. Гмирьова зберігається, як окрема колекція, 31 примірник видань, зі збереженими маргінальними помітками.

У 1919 р. О. Аркас передала також до Миколаївського історико-археологічного музею родинний архів. Засновником і директором музею був тоді С. Гайдученко, член ради "Просвіти", близький до родини Аркасів. Цей архів складався з епістолярію, службових паперів, звітів М. Аркаса (1818–1881 рр.) – головного командира Чорноморського флоту і портів. Досить помітну його частину склали матеріали Російського товариства пароплавства та торгівлі, засновником і головуючим директором якого був М. Аркас. Названі документи красномовно свідчать про те, що він був талановитим адміністратором, військовим теоретиком і практиком, підприємцем та господарником.

Серед епістолярного його спадку – приватні листи до дружини О. Аркас, які допомагають реконструювати особистість як М. Аркаса, так і членів родини, сімейні стосунки в цілому.

Інша частина переданого у 1919 р. в музей архіву Аркасів складалася із документів і матеріалів М. Аркаса (1853–1909 рр.). Однак, саме ця частина виявилася найбільш розпорошеною у багатьох місцях. Так, у 50-х рр. XX ст. вже музейна колекція аркасівських матеріалів потрапили до спецсховища Держархіву Миколаївської обл., як "небезпечні папери буржуазно-націоналістичного змісту". Вважаємо, що архів Аркасів мав усі шанси загинути втретє в умовах революцій, війн,

голодів і Голодомору, скрут, тоталітарного тиску тощо. Проте завдяки Ф. Камінському, близькому до родини Аркасів, директорові Миколаївського краєзнавчого музею (1923–1929 рр.) чимало цінних документів і матеріалів збереглося, вони не були знищені. Однак аркасівський архів спіткала інша небезпека: окремі папки із документами і світлинами, очевидно, головним чином під час перевезень потрапили до приватних рук. Частину цінних паперів Ф. Камінський передав до Києва у вже згадувані раніше нами архів і музей.

Однією з особливостей матеріалів М. Аркаса у фондах Миколаївського обласного краєзнавчого музею є відсутність приватних листів. Цю обставину можна пояснити хоча б тим, що його дружина О. Аркас при передачі до музею його архіву вилучила з нього особисте сімейне листування. Виключенням було те, що до музею потрапив щоденник М. Аркаса за 1875 р., зокрема, із незакінченими, або ненадрукованими його історичними та літературними творами. Цей щоденник по праву вважається перлиною музейної колекції. Як уже зазначалося, крім приватного записів, що дозволяють дослідити світоглядні пошуки молодого М. Аркаса, щоденник містить історичні, літературні, драматичні, поетичні та музичні твори, фольклорно-етнографічні вправи [3].

Загалом, у музеї зберігаються три родоводи Аркасів (Богдановичів, Аркасів і Шишкіних), 29 офіційних документів М. Аркасів, 9 документів М. Аркаса його приватного користування, 61 його лист, чотири офіційні документи М. Аркаса, переважно стосовно діяльності "Просвіти", 12 документів приватного користування, 8 його листів, 18 документів і матеріалів про творчі здобутки Аркасів, 31 фотоматеріал, чотири матеріали про останніх представників роду, 17 – спогади та документи про увічнення пам'яті М. Аркаса. Таким чином, у Миколаївському обласному державному краєзнавчому архіві зберігаються 188 документів, матеріалів і праць усіх семи Аркасів, включаючи онука Миколу Миколайовича Аркаса – третього (молодшого) [3, с. 6–19], що не поступаються фондам Держархіву Миколаївської обл. [4].

Таким чином, колекція документів і фотоматеріалів із фонду Миколаївського обласного краєзнавчого музею є цінним джерелом щодо вивчення життя і творчості роду Аркасів. До того ж вона сама може бути об'єктом самостійного історичного дослідження.

Тема родоводу Аркасів, його окремих представників чекає своїх дослідників, а атрибутика будь-якого документу та уведення його до наукового обігу збагачує аркаїстику новими знаннями і можливостями. Водночас джерельна база є загалом достатня, вона дозволяє отримати сукупність науково-краєзнавчих фактів як емпіричну основу дослідження проблеми. Отож, для вивчення проблем історіографії М. Аркаса насамперед в архівах, музеях, бібліотеках нагромаджено значний фактичний матеріал. Проаналізовані джерела вимагали від дослідників глибокого критичного і порівняльного аналізу, реалізація якого, з іншого боку, дозволила відтворити реальну картину життєдіяльності та творчості, історіографії М. Аркаса, а головне – забезпечити таким чином належну достовірність результатів пошуку.

Історіографію дослідження окресленої проблеми можна умовно поділити на дві групи: перша група – радянська; друга – сучасна українська. В основу історіографічного аналізу покладено проблемно-тематичний та проблемно-хронологічний принципи.

У 20–60-і рр. ХХ ст. були окремі, частіше спорадичні спроби прямих історичних досліджень, переважно лише згадок про М. Аркаса, як композитора і музиканта, а також перші окремі історіографічні пошуки й розвідки. Їх авторів, миколаївців Ф. Камінського, М. Лагуту, С. Цветка, репресовано за "український буржуазний націоналізм" [5]. Література із зазначеної тематики практично не випускалася.

Особливістю окремих виступів, переважно публіцистичних, був здебільшого високий ступінь суб'єктивізму, оскільки їх автори були сучасниками, активними учасниками тогочасних подій. Їх праці носили описовий характер, у них відсутній будь-який аналіз, полеміка. У 70–80-і роки ХХ ст. відбулися якісні зрушення у вивченні історії регіонів України, з'явилися персоналії, зазвичай, радянських діячів та ін. Через це використання опублікованих тоді праць, коли у одній із українських радянських енциклопедій історії України якимось дивом "проскочив" навіть невеликий фрагмент про М. Аркаса в негативному дусі, вимагає уважного, критичного ставлення.

Після 1985 р., в умовах задекларованих демократизації і гласності, перебудови, в історіографії розпочався етап оновлення тематики історичних досліджень, докорінного підвищення інтересу до регіоналістики, біографістики і просопографії. Дослідження низки київських, львівських та інших істориків стали концептуальними, що пропонують і сучасні провідні українські історики, з розширенням джерельної бази та сучасним методологічним інструментарієм [6, с. 317–318]. За своїм змістом дещо наблизилися до таких публікацій, у тому числі аркасівської проблематики, і окремі миколаївські видання.

Отже, сучасний український період в осмисленні історіографічного доробку започатковано у другій половині 80-х рр. ХХ ст., коли стався справжній прорив у цьому відношенні в умовах гласності і демократизації. Усе це дозволило по-новому оцінити на науковий доробок минулого в

Україні і на місцях, сприяло появі низки спеціальних і різноманітних, різнопланових місцевих досліджень, глибоких пошуків і справді навіть цікавих досліджень. Із аркасівської тематики з'явилося навіть аж п'ять кандидатських дисертацій, з них – четверо миколаївських дослідників і один – київський [6]. Справжній бум та розвиток всеукраїнських і регіональних історико-історіографічних і краєзнавчих видань розгорнувся уже в умовах незалежної України. Саме тоді для дослідників розпочався демонтаж цензурних обмежень, а затим взагалі зникли ідеологічні обмеження і табу, зрештою – цезура. У цих умовах зріс інтерес до регіональної історії, і, природно, до біографістики.

Список використаних джерел

1. Ляшук Ю. А. Історіографія Миколи Миколайовича Аркаса в контексті життєпису творчості та діяльності [за ред. В. П. Шкварця] / Ю. А. Ляшук, В. П. Шкварець. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 136 с. 2. Каталог документів і фотоматеріалів родини Аркасів з фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею / [Упоряд. Т. В. Березовська]. – Миколаїв: Редакційно-видавничий відділ ПСТ КСУ, 2002. – 20 с. 3. Фонди Миколаївського обласного краєзнавчого музею. – Д-8882. Щоденник М. Аркаса за 1875 р. 4. Фонди Миколаївського обласного краєзнавчого музею. – Д-16877. Родинне дерево Богдановичів. Поч. ХХ ст. – Мал.; Д-16879. Родинне дерево Аркасів, 1910. – Мал.; Д-16878. Генеалогія родів Аркасів і Богдановичів, 1919. – Мал. 5. Шкварець В. П. Миколаївці – визначні історики і краєзнавці минулого / В. П. Шкварець. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005. – 148 с. 6. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К.: "Критика", 2007. – 368 с. 7. Березовська Т. В. Історичний портрет роду Аркасів: автореферат дис. канд. іст. наук. 07.00.01 "Історія України" / Т. В. Березовська. – Одеса, 2004. – 20 с.; Андріяш В. І. Життя, діяльність і творчість М. М. Аркаса, його внесок у суспільно-політичне життя України: автореферат дис. канд. політ. наук / В. І. Андріяш. – Миколаїв, 2004; Грищенко В. М. Громадська діяльність М. М. Аркаса: автореферат дис. канд. іст. наук 07.00.01 "Історія України" / В. М. Грищенко. – К., 2008. – 18 с.; Шарата Н. Г. Педагогічні погляди і громадська активність М. М. Аркаса: автореферат дис. канд. пед. наук. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Н. Г. Шарата. – Кіровоград, 2009. – 20 с.; Бундюченко Т. В. Науково-дослідницька і просвітницька діяльність М. М. Аркаса. Його державницькі ідеї: автореферат дис. канд. іст. наук 07.00.01 "Історія України" / Т. В. Бундюченко. – Миколаїв, 2012. – 22 с.

Юлія Радионова

БАЗА ИСТОЧНИКОВ И ИСТОРИОГРАФИЯ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ Н. АРКАСА

В статье исследуются научные принципы, подходы и методы познания, которые позволяют обеспечить научную достоверность результатов поиска относительно творческого наследия и деятельности Н. Аркаса (1853–1909 гг.). Проанализирована дифференциация на группы базы источников и документов, которые касаются выдающегося украинского деятеля Н. Аркаса. Сжато рассмотрена советская и современная украинская историография исследования очерченной проблемы. Подчеркнуто, что база источников в целом достаточна и позволяет получить совокупность научно-краеведческих фактов как эмпирическую основу исследования проблемы.

Ключевые слова: Н. Аркас, Николаев, принципы исторического исследования, база источников, историография.

Yuliya Radionova

SOURCE BASE AND GENERAL HISTORIOGRAPHIC PRINCIPLES OF THE ARTISTIC LEGACY OF M. ARKAS

The article analyzes a set of scientific principles, approaches and methods of learning, that allow to provide a scientific certainty of the search results concerning the artistic legacy and practice of M. Arkas (1853–1909). The group differentiation of source base of documents relating to the outstanding Ukrainian representative M. Arkas has been analyzed in the article. A soviet and modern Ukrainian historiography of the research of the defined problem has been briefly examined. It is emphasized that the source base is generally sufficient and allows receiving a set of scientific and regional facts as an empirical base of the problem research. The obtained results were synthesized to create a complete picture of M. Arkas and his historiography.

Key words: M. Arkas, Mykolaiv, principles of historical research, source base, historiography.